

Перга Т.Ю.

Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної Академії наук України»

БИТВА ЗА ГАНЧІР'Я В РАННЬОМУ РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ: ПАРТНЕРИ І КОНКУРЕНТИ. КЕЙС УКРАЇНСЬКОЇ СРР

У статті досліджується діяльність головних акторів заготівлі ганчір'я в Українській СРР у 1920-х рр., до яких уналежнено державні компанії, як-от Держторг, Русавторг, Укрпапіртрест, і приватну – акціонерне товариство «Укрутильзбір». З'ясовано, що збирання ганчір'я стимулювали як внутрішні потреби (розвиток паперової промисловості), так і зовнішні (експорт). Виявлено головні перепони, з яким зіткнулись заготівельники: великий розрив між закупівельною ціною ганчір'я у населення і вартістю текстилю в державних і приватних установах, бідність населення та дефіцит товарів широкого вжитку, унаслідок чого поширеними були практики ремонту речей, а темпи збирання відповідних відходів були низькими. Розкрито особливості українського ринку ганчір'я, як-от низька якість дрантя й обмежена кількість найбільш затребуваного виду – холицівки. На прикладі ганчір'я продемонстровано вплив відходів на формування суспільних відносин у радянському суспільстві. Зроблено висновок, що, з одного боку, вказані компанії були партнерами, адже всі вони працювали на замовлення органів регулювання, а також Укрпапіртресту і Держторгу. З іншого – в умовах щораз більших планів щодо збирання ганчір'я при дефіциті й обмеженій ємності українському ринку головні заготівельники перетворювались на конкурентів, що привело до появи нечесних методів ведення бізнесу. Була поширена практика недотримання конвенційних цін, переманювання заготівельного апарату конкурентів, обмеження доступу до заохочення населення галантерейним крамом, а збирачів ганчір'я – кормом для коней. Проаналізовано механізми розв'язання суперечок, головним із яких було районування території. Автор дійшов висновку, що дійсна ситуація створила підґрунтя для кардинального перегляду системи заготівель і переходу на початку 1930-х рр. до централізованої моделі керівництва збирання відходів і зміни засобів мотивації населення.

Ключові слова: відходи, ганчір'я, Держторг, Русавторг, Укрпапіртрест, Укрутильзбір, Українська СРР, СРСР.

Постановка проблеми. Розвиток споживачього суспільства супроводжується зростанням кількості секондхенду, який накопичується загрозливими темпами і забруднює довкілля в багатьох країнах. Століття тому ситуація була зовсім іншою. Так, у перші роки існування СРСР ганчір'я вважалось дефіцитним ресурсом, на який полювала низка державних і приватних компаній. У цьому сенсі ганчір'я впливало на формування як економічних, так і соціальних відносин. Як зазначає Жужа Гіллі, відходи є складником суспільного порядку [1]. Ми продемонструємо це на прикладі Української РСР. В Українській історичній науці утилізація відходів в Україні під час перебування її у складі Радянського Союзу, зокрема ганчір'я, не досліджена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча нині є багато студій закордонних фахівців із проблеми відходів, які вивчають різні аспекти, пов'язані з їх формуванням, утилізацією, просторовим, часовим і географічним виміром, Праці,

присвячені Європі, сфокусовані переважно на таких країнах, як Великобританія, Данія, Франція, Німеччина. Щодо Східної Європи, зокрема СРСР, то дослідники приділяють головну увагу періоду Холодної війни. Період 1920–1930-х рр. розглядають із перспективи радянської повсякденності, споживання, світу матеріальних речей, однак відходи з цієї перспективи не розглядають. Винятком є дослідження паперової промисловості й компаній, організованих радянською владою для збирання макулатури (Б. Прістед, В.А. Студинський) та металобрухту (М.К. Гарднер). Це актуалізує заповнення дійсної наукової прогалини. Джерельною базою статті є архівні матеріали головних заготувачів ганчір'я в Україні, наукова література та офіційні статистичні дані СРСР вказаного періоду. З огляду на нерозкритість окресленої проблематики, цю розвідку ми розглядаємо як спробу узагальнити наявну інформацію з утилізації ганчір'я й окреслити способи її подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити діяльність головних акторів збирання ганчір'я в СРСР у 1920-х рр. Ми маємо намір оцінити значення ганчір'я для розвитку радянської промисловості, виявити головних споживачів і заготувачів ганчір'я, проаналізувати формування їхніх відносин та практик збирання ганчір'я і мотивації населення до участі в цьому процесі. Географія дослідження обмежується територією Української РСР (УСРР), що була однією з найбільш розвинених радянських республік і дозволить відтворити ситуацію, що склалась у цій царині в СРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті цього дослідження ми розглядаємо ганчір'я як непридатні для прямого використання вироби або частини виробів і різних тканин, вироби з непоправним браком, залишки від виробництва та обробки виробів легкої промисловості, які втратили експлуатаційну цінність, утиль (утильсировина) – не зовсім придатні для вжитку речі, які можна використовувати як сировину й одним із видів якого є ганчір'я; відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі людської діяльності та не мають подальшого використання.

Ганчір'я, поряд із кістками, є одним із найдавніших видів відходів, практика збирання яких сягає Середньовіччя. Цим займались лахмітники (rag and bone pickers), більшість із яких були ромами або євреями. Поширеність таких операцій зумовлена характером споживацької культури середніх віків і нового часу, яку можна охарактеризувати як «дефіцит предметів (матеріальних речей)» або обмежений доступ до них широких верств населення. У ХІХ – на початку ХХ ст. воно перетворилось на один із ключових ресурсів для виробництва паперу, що стимулювало попит на нього. У цій статті ми зосередимо увагу на утилізації ганчір'я для промислового розвитку, який, на наш погляд, був головним драйвером його збирання.

Формування діяльності щодо використання утилю в СРСР зумовлено тотальним дефіцитом майже всіх матеріальних ресурсів унаслідок Першої світової війни, революції 1917 р. і громадянської війни 1917–1920 р. У виданні 1940 р. «Розвиток радянської економіки» у розділі ІІІ «Період переходу на мирну роботу з відновлення народного господарства (1921–1925 рр.)» зазначено: «не вирішивши паливної та сировинної проблеми, не можна було й думати про відновлення великої промисловості» [2]. Тому на початку 1920-х рр. діяльність із заготівлі різної промислової і сіль-

ськогосподарської сировини набула в СРСР стратегічного значення.

Ще у 1918 р. постановою Вищої Ради Народного Господарства (далі – ВРНГ) СРСР створено відділ утилізації непридатних предметів, який займався утилізацією відходів – непридатних в тому чи іншому виробництві майна та матеріалів промисловості. Цього ж року в СРСР ухвалено Декрет ВЦВК «Про визнання ударними робіт із заготівлі тваринної сировини, шкіри, хутра, козля, щетини, волосся, вовни, рогів та копит» [3], у 1921 р. – Декрет Ради Народних Комісарів «Про заготівлю щетини, волосся, роги та копит» [4]. Декретом 1922 р. об'єднано заготовку основних видів сировини і продовольства [5]. Водночас велика увага приділялась загальній раціоналізації радянського виробництва [6], економії ресурсів [7]. Усе це сприяло поступовій переоцінці значення відходів, які почали сприйматись як цінна сировина для розвитку промисловості, що відчувала в 1920-х рр. ресурсний голод. На це вказує введення в обіг таких термінів стосовно відходів, як «золото на звалищі» [8], «невикористані скарби» [9].

Цінність ганчір'я у 1920-х рр. зумовлена потребами розвитку паперової промисловості. І хоча в цей час вже розпочались експерименти з використання целюлози, поширеною була сформована ще в ХІХ ст. і типова для багатьох країн технологія виготовлення паперу з додаванням різної кількості ганчір'я.

Напередодні Першої світової війни паперова промисловість у Російській імперії (до якої входила і територія, на якій у 1919 р. була створена УСРР) швидко розвивалась. Так, у середньому вироблялось близько 24,5 млн пуд. (401327 т) паперу на рік. Розмір споживання паперу на душу населення в цей період склало близько 7 фунтів (3,2 кг), а власне виробництво задовольняло попит лише на 75%; 25% паперу імпортувалось. Для його виробництва витрачалось 40 млн пуд. (655227 т) дерев'яних колод, 6 млн пуд. (98284 т) соломи, 6 млн пуд. (98284 т) ганчір'я, 4 млн пуд. (65523 т) макулатури, 9,5 млн пуд. (155617 т) целюлози та 4,5 млн пуд. (73713 т) деревної маси.

Ураховуючи щораз більшу потребу в папері в СРСР, радянським урядом поставлено завдання збільшити до 1930 р. виробництво паперу до 12 фунтів на душу населення (5,4 кг), тобто досягти показника у 42 млн пудів (687988 т) [6]. Це вимагало постійного збільшення заготівлі ганчір'я. Архівні документи цього періоду вказують, що головним замовником ганчір'я був створений у

1921 р. Укрпапіртрест ВРНГ УСРР (Український філіал союзного об'єднання «Укрбумтрест»). Потреба в ганчір'ї для розвитку легкої промисловості була в цей час незначною, що можна пояснити невеликою увагою, яка приділялась розвитку легкої промисловості під час індустріалізації. Принаймні перші згадки в архівних документах про збирання цього виду утилю для текстильних підприємств належать до кінця 1920-х рр. У цей час і радянські економісти почали виступати за широке використання ганчір'я для виробництва товарів широкого вжитку. На розуміння цінності ганчір'я як вторинної сировини вказує така цитата: «у 1929 р. Радянський Союз імпортував для потреб легкої промисловості вовни на 70 млн крб, однак 20% можна було замінити вторинною сировиною, зібраною в СРСР» [10].

Динаміку зростання потреб у ганчір'ї для паперової промисловості в УСРР демонструють такі цифри. У 1927/28 р. необхідно було заготувати 11,2 т, у 1928/29 р. – 12,7 тис. т, у 1929/1930 р. – 16,2 тис. т, у 1930/31 р. – 16,3 тис. т, у 1931/32 р. – 24,2 тис. т [11, с. 170].

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. перелік галузей, де використовувалось ганчір'я, збільшився. Так, його замовниками стала хімічна, галантерейна і будівельна галузі, де з ганчір'я вироблявся дермантин (а з нього – господарські сумки, дамські ридикюлі, учнівські портфелі, різні галантерейні вироби, оббивка для валіз, меблів, футлярів тощо), а також будівельні матеріали – толь, руберойд тощо. Як зазначали радянські економісти, ганчір'я могло замінити повноцінну сировину, що використовувалась у паперовій промисловості, на 20–25%, для виготовлення вати і картону – на 25%, тюлю – на 80% [12, с. 6]. Однак в архівних документах 1920-х рр. згадки про хімічні підприємства – замовники ганчір'я відсутні. Можливе пояснення цьому – недостатній розвиток державної хімічної промисловості і використання цього виду відходів невеликими приватними компаніями – артілями, які існували під час НЕПу.

Однак ганчір'я було важливим ресурсом не лише для внутрішніх потреб радянської економіки. З 1921 р. Радянський Союз розпочав експортувати ганчір'я, що зумовила потреба у валюті, на яку закуповувалось необхідне для радянської промисловості обладнання (і значно меншою мірою – товари широкого вжитку). І хоча ганчір'я та кістки вважались другорядною статтею експорту, протягом 1920-х рр. він постійно збільшувався. Наприклад, у 1922 р. з СРСР екс-

портовано 1212 т ганчір'я, у 1926 р. – 22 821 т, у 1930 р. – 52 387 т [13, с. 391]. В Україні експорт ганчір'я розпочався в 1925 р. Головним замовником ганчір'я виступав Держторг УСРР. Експортна номенклатура ганчір'я складала 112 найменувань. Якщо в 1926/1927 р. частка утильсировини, включаючи ганчір'я, в структурі експорту Держторгу УСРР складала лише 5,5%, то в 1927–1928 р. вона зросла до 9,1%, причому план було перевиконано: замість 1620 т вивезено за кордон 3004,7 (перевиконання на 185%) [14, арк. 147].

Також експортом ганчір'я з України займалось, хоча і в меншому обсязі, Українське відділення Російсько-Австрійського торгово-промислового акціонерного товариства «Русавторг» (далі – Русавторг), яке існувало з 1924 р. до 1928 р. Зокрема, у 1927/1928 р. воно заготувало 3003,8 т ганчір'я, з якого на експорт відправлено 127,9 тис. т [15, арк. 71].

Радянські заготівельники виділяли чотири види ганчір'я: вовняне, напіввовняне, лляно-прядильне, бавовняне і збірка (іноді її ще називали браком, бо до неї входило різне ганчір'я, яке не можна було зарахувати до жодної іншої групи). Ганчір'я цінувалось за його якість: чим міцніше воно було, тим вищою була його вартість [16, с. 6–10]. Сортність ганчір'я і виробниче призначення його як сировини визначалось ступенем зношеності і походженням волокна (рослинне, штучне або тваринне).

Наприклад, для виготовлення паперу та кальки, яка використовувалась у тютюнному виробництві, потребувалось холщове ганчір'я, покрительного картону (йшов на виробництво тюлю та руберойду) – бавовняне, полотняне та вовняне. З бавовняного, лляно-прядильного ганчір'я і дрантя утильно-заготівельні артілі або деякі державні підприємства виробляли окремі деталі підкладкового матеріалу для взуття та галантерейних виробів, домашнє взуття, чоловічі капелюхи, хутрянні шапки, рукавиці тощо. Значний попит мало дрантя – великі клапти розміром від 20x20 см, необхідні для обтирання від масла машин, механізмів, двигунів. Зважаючи на збільшення кількості фабрик і заводів, попит на «обтирочний» матеріал зростав швидкими темпами.

Щодо експорту ганчір'я, то найбільше за кордоном цінувалась холщівка (лляне полотно) та деякі інші види дрантя, які мали високу якість волокна. Наприклад, у Великобританії це було біле грубошерсте ганчір'я і вовняне («панчоха і рукавиця»). Однак різне кольорове грубововняне ганчір'я реалізовувалося за ціною, близькою до

собівартості, адже з огляду на стандарти головних покупців воно було низької якості [17, арк. 253]. Стратегія радянських експортерів полягала у використанні вищих сортів ганчір'я для виведення на міжнародний ринок непопулярних сортів радянського дрантя, тому великої прибутковості від загальних операцій із ним не очікувалося.

Особливістю українського ринку експортного ганчір'я було те, що найбільш популярні за кордоном сорти малися в невеликій кількості. Загалом українське ганчір'я вважалось низької якості. Це можна пояснити двома факторами. По-перше, специфіка ткацтва в сільській місцевості полягала у переважному виготовленні недорогих сортів – миткалю і ситцю. По-друге, у 1920-х р. в СРСР і УСРР, зокрема, існував великий дефіцит товарів широкого вжитку, у результаті чого речі передавалися із покоління в покоління і з допомогою практик ремонту максимально продовжували термін експлуатації. Купувати нові речі було складно і дорого. За офіційними даними, найбіднішою верствою населення були селяни. У 1923/1924 рр. на душу сільського населення припадало 0,15 пар шкіряного взуття і 1,47 м тканини, у 1928/1929 р. – 0,38 пари взуття і 5,68 м тканини. У 1928 р. на душу населення, включаючи містян, реалізовано 13,6 м тканини і 0,63 пари шкіряного взуття [18].

Крім того, існував великий розрив між закупівельною ціною ганчір'я в населення і вартістю текстилю в державних і приватних установах. Наприклад, один пуд ганчір'я селянської збірки, до якого входили миткаль та бязь (16,38 кг), заготовлявся за ціною 90 коп. – 1 крб, рядно – 1,20 крб [11, арк. 98]. При цьому роздрібна ціна на деякі види мануфактури, згідно з постановою ВРНГ СРСР від 28 серпня 1928 р., встановлювалась така: на один погонний метр миткалю – 2,75 крб, ситцю – 3,07 крб, бязі – 3,50 крб, сатину – 6,26 крб, сукна мериносогового чорного – 70 крб, лляної тканини – 7,50 крб, брезенту – 13 крб [19]. Очевидно, що за таких цін матеріальна (економічна) цінність текстильних виробів, що мало населення, суттєво зростала, що створювало додатковий стимул для ремонту наявних речей і пролонгації терміну експлуатації. Вказані фактори обмежували можливість населення здавати ганчір'я у великих об'ємах. Виконуючи плани радянського уряду, заготувачі цього виду відходів мали постійно шукати способи вирішення вищенаведених проблем.

Від початку 1920-х р. до 1930 р. збирання різних відходів, включаючи ганчір'я, в Україні було децентралізовано, що було зумовлено політикою

НЕПу. Цією діяльністю займалися: державні компанії, як-от Держторг, Русавсторг, та приватні – акціонерне товариство «Укрутильзбір». Їх частка в загальному обсязі заготівель становила 60%, 24% і 16% відповідно [14, арк. 131]. До цієї діяльності були залучені й товариства споживчої кооперації, які працювали через «Вукоопспілку» (ВУКС), деякі гуманітарні організації, як-от Червоний Хрест, Комітет боротьби з безробітними, а також приватні особи, які виступали в ролі субпідрядників і працювали на комісійних засадах.

З позицій сьогодення механізм заготівлі ганчір'я виглядає дещо хаотично. Чіткого підпорядкування головних заготувачів не існувало. Всі вони мали власний заготівельний апарат, однак часто вдавалися до послуг субпідрядників і торгових операцій одне з одним. При цьому всі актори ринку працювали на замовлення органів радянської влади – Народного Комісаріату Торгівлі (НКТоргу) УСРР. З огляду на невелику ємність українського ринку ганчір'я, головні заготувачі були не лише партнерами, а і конкурентами.

У 1926 р. товарні ресурси ганчір'я в Україні оцінювалися на рівні 800 000–1 100 000 пудів (13105–18019 т). Потреби Укрбумтресту цього року склали 700 000 пудів (11466,5 т) [20, арк. 151]. Отже, трест споживав майже ганчір'я, яке збирали. З огляду на постійні коригування планів виробництва паперу в бік збільшення, зростала необхідність у ганчір'ї. Обмежена ємність українського ринку не завжди дозволяла виконати завдання радянського уряду, тому заготівельники часто вдавалися до нечесних методів ведення бізнесу. Розглянемо їх більш детально.

Зупинимось на ціновій політиці. У 1920-х рр. була поширеною практика регулювати ціни на сировину, включаючи відходи, директивним методом – через укладання конвенційних угод. В УСРР існувала система конвенційних бюро різного рівня, включаючи таку структуру при Сировинному відділі НКТ, які вирішували ці питання. Щорічно на початку сезону головні учасники ринку уклали конвенційну угоду, в якій встановлювали ціни на утильсировину, а також умови до її якості і логістики. Також, з огляду на потреби планів заготівельників, визначалась кількість додаткових пунктів для збирання відходів, які вони могли відкрити.

Однак заготівельники періодично порушували конвенційні ціни. Наприклад, 26 червня 1928 р. Держторг звернувся до НКТ України щодо порушення Русавсторгом, якого у 1927 р. допустили до заготівлі ганчір'я на внутрішньому ринку

(організація займалась експортом) конвенційних цін. Зокрема, в Сумській області, придбаваючи прядивний канат, він переплачував 40 копійок за його доставку. Таке підвищення цін дезорганізувало ринок і призвело до того, що збиральники, які працювали на Держторг, відмовились здавати ганчір'я без оплати за перевезення [21, арк. 164]. Водночас Русавсторг зіштовхнувся із ситуацією, коли місцевий Окрплан забезпечив Держторг особливими документами, що містили припис зняти агентів Русавсторга з роботи в Білій Церкві, Фастові та Павлочі та відібрати в них зібраний товар [21, арк. 212]. Крім того, Держторг, попри рішення Колегії НКТ від 16 червня 1928 р. про негайне відвантаження всієї холщівки, що буде заготовлятися протягом сезону Укрбумтресту, фабрики якого відчували катастрофічну нестачу сировини, 25 липня самовільно анулював це рішення [21, арк. 164]. На засіданні НКТ із питань заготівлі утильсировини, що відбулось 27 квітня 1927 р., згадувався випадок, коли Держторг намагався переманити збиральників Укрутильзбору, пропонуючи їм більші аванси [22, арк. 117].

Специфіка збирання ганчір'я та кісток полягала в авансуванні заготівельників, які на ці кошти купували у населення різні відходи. Ця практика була усталеною і склалася ще в часи Російської імперії. Операції з населенням відбувалися лише в готівковій формі, з юридичними особами – у безготівковій. Компанії-заготувачі часто намагалися переманити збиральників конкурентів, пропонуючи їм вищі аванси. Деякі нечесні робітники, взявши аванс в одній компанії, починали працювати на іншу, що завдавало збитків тій установі, яка першою видавала кошти.

За такої схеми роботи достатнє фінансування було головною умовою виконання планів і розширення діяльності. Державні заготівельники були в кращій ситуації, адже вони мали гарантоване фінансування. На противагу цьому Укрутильзбір був змушений самостійно шукати кошти, для чого він вдавався до кредитування в різних установах і намагався широко використовувати боргові папери – векселі. Однак це призводило до додаткових витрат, адже необхідно було не лише повертати кредити, а і сплачувати відсотки. Не маючи достатнього фінансування й обігових коштів, у першому кварталі 1930 р. Укрутильзбір зміг виконати свій план лише на 81,5% [23, арк. 771]. Це дало зайвий привід його конкурентам поставити питання про усунення компанії з ринку заготівель відходів.

Укрутильзбір не мав доступу і до головного інструмента заохочення населення до здавання

відходів – галантерейного краму. Наразі не можна достовірно встановити причини, що спонукали позбавлятися старих речей, особливо з огляду на високу вартість нових і неможливість їх придбати. На наш погляд, це могли бути як фінансові, так й ідейні мотиви (радянська влада проводила активну пропаганду щодо здавання відходів для розвитку радянської промисловості). Однак найбільш реалістичним убачається бажання отримати недоступні, особливо в сільській місцевості, галантерейні товари (зошити, письмовий папір, конверти, нитки, голки ручні та для швейних машинок, гребінці, дешеві цукерки, шнурки для черевиків, дамські панчохи посуд тощо, які видавалися населенню за зданий товар) [24, с.11]. Якими ж були масштаби заохочення населення? Деякі цифри дозволяють їх уявити. На нараді, що відбулась у Наркомторзі 4 липня 1930 р., вирішено виділити на 4-й квартал спеціальний преміювальний фонд у розмірі не менш ніж 300 тис. крб, крім хусток, відпущених за розпорядженням Союзного НКТоргу на суму 50000 крб. Передбачалось, що галантерейний крам буде розподілятися між заготувачами пропорційно до обсягу заготівель головних акторів [23, с. 163]. Маємо констатувати, що ці методи стимулювання населення радянська влада перейняла у лахмітників, які збирали кістки і ганчір'я в Російській імперії. Однак вони не надто допомагали, адже в архівних документах є періодичні згадки про невиконання планів.

Одним з елементів стимулювання низової ланки збиральників – агентів – було надання корму для коней, якими вони їздили по селах [25, с. 83]. Державні заготівельники почали отримувати овес або сіно вже в 1928 р. Однак Укрутильзбір мав закуповувати його за власні кошти і лише наприкінці 1929 р. він зміг домогтися рівних для всіх заготівельників умов.

У містах, зокрема в Києві, існувала інша схема збирання ганчір'я. Хоча в місті існували пункти для приймання утилю, куди населення могло звертатись самостійно, ласим шматочком були звалища, за які розгорнулась справжня війна. На початку 1920-х рр. усі чотири київські звалища арендувала приватна особа – громадянин Лешберг. Розуміючи перспективність збирання утилю в таких місцях, Цукротрест змусив Комунальне господарство (Комгосп) через суд розірвати цю угоду. Київська крайова філія Укрутильзбору одразу після створення, в січні 1924 р., вирішила витіснити Цукротресту з цього сегменту ринку збирання покидьків. Їй не вдалося домогтися

розірвання договору між Цукротрестом і Комгоспом у судовому порядку, тому у 1925 р., дочекавшись кінця строку, вона уклала 3-річну угоду з Комгоспом щодо оренди звалищ міста. Вартість оренди склала 4000 крб на рік. Однак у 1927 р. ситуація змінилась унаслідок закриття головного міського (Тверського) звалища, яке було перенесене на околицю міста. Крім того, на сміттєзвалищах почало цілодобово працювати дві сміттєспалювальні печі, у результаті чого прибутковість збирання відходів упала з 17000 до 12000 крб на рік [26, арк. 140–141], збирання кісток – на 68%, ганчір'я – до 46%. Це спонукало Укрутильзбір розпочати переговори з Комгоспом щодо зменшення орендної плати вдвічі. Однак Комгосп на ці умови не пристав і подав на Укрутильзбір до суду за невиконання зобов'язань укладеної угоди. При цьому він здав в оренду звалища Суперкомбінату та Цукротресту за ціною 2400 крб на рік [27, арк. 21–23].

Зіткнення інтересів заготувачів спостерігалось у багатьох районах України. Тому на нарадах, що періодично відбувались при відділі сировини НКТ України, неодноразово ставилось питання про розмежування території заготівлі – районування. Хоча головні заготувачі були представлені по всій Україні (в якійсь області їхніх пунктів збирання відходів і складів було більше, в якійсь – менше), а на початку сезону створювалися тимчасові додаткові пункти, чіткого усталеного районування не існувало. На наш погляд, у 1920-х рр. регулювальні органи влади так і не змогли остаточно вирішити, чи було районування ефективним механізмом стимулювання заготівель, що призвело до ручного регулювання ринку. З огляду на нерівномірність розташування потенційних ресурсів ганчір'я на території України, встановлення чіткого районування мало б наслідком невисоку активність заготувачів у бідних на цей ресурс районах. Відсутність районування сприяла постановці досить високих планів збирання ганчір'я і стимулювала заготівельників до більш інтенсивної роботи по всій країні. З іншого боку, існування кількох заготувачів в одному районі створювало непотрібну конкуренцію, що призводило до підвищення цін на відходи і завдавало компаніям і державі збитків. Крім того, заготівельники періодично порушували межі своїх територій, полюючи за ганчір'ям на території конкурентів, що викликало постійні нарікання і скарги в НКТ УСРР.

Вказані проблеми приводили до постійного обговорення на нарадах у НКТ та на рівні Окргто-

гів питання зменшення кількості заготівельників. Однак це було спричинено не лише об'єктивними потребами, а і суб'єктивізмом, а іноді й протекціонізмом і просуванням інтересів окремих заготувачів, що утворювало на ринку ганчір'я вакханалію, яка дорого коштувала державним установам й економіці республіки [22, с. 118].

Пропозиції з раціоналізації заготівельної мережі зводились до кількох варіантів: обмеження кількості заготувачів, злиття заготівельного апарату та складів кількох компаній, створення нової установи, яка б централізовано займалась цією діяльністю. У 1928 р. з'явилась пропозиція обмінюватись ганчір'ям між Держторгом і Укрутильбором. Так, утиль, який спрямовувався для роботи вітчизняних підприємств, пропонувалось передавати Укрутильбору, а ганчір'я для потреб експорту – Держторгу. Економічна ефективність цієї ідеї викликає певні сумніви, адже її реалізація призвела б до додаткових витрат на логістику.

Ще одним фактором дестабілізації ринку відходів були понаднормові плани, які спускались керівними органами без урахування можливостей ринку. Наприклад, у 1928 р. НКТ поклав на Русавсторг і Укрутильзбір зобов'язання заготовити додатково ще 700 т ганчір'я, більшу частину якого мала складати холщовка. При цьому зовсім не враховувалась обмежена кількість цього виду ганчір'я в Україні, яка складала близько 40% від його сукупної кількості. Русавсторг заявив, що не може гарантувати виконання підвищеного плану [28, с. 172]. Схожа ситуація склалась і наступного року з Укрутильбором, який у зв'язку з переходом Шосткінської паперової фабрики на постачання папірбраку з ресурсів України, зобов'язали збільшити заготовку ганчір'я на 5000 т, довівши показник до 16,495 т [28, с. 65]. Однак компанія заявила, що не має такої можливості з фінансових причин, у результаті чого частку її зобов'язань було покладено на конкурентів.

Отже, у 1920-х рр. в системі заготівля ганчір'я в Україні сформувалась низка проблем, пов'язана з недосконалою системою управління цією діяльністю, у результаті чого плани заготівлі сировини для радянської економіки періодично зривалися. Яким же чином вирішили питання врегулювання ситуації на ринку? У 1929 р. ліквідовано Русавсторг, у 1930 р. – Укрутильзбір. З 1930 р. до 1932 р. діяльність зі збирання відходів в Україні делеговано союзній установі – Центрутилю та Наркомату постачання УСРР (заготівля кісток). У 1932 р. у Москві створено Всесоюзне об'єднання із заготівель і первинної обробки утильсировини

«Союзутиль», а в Україні його філія – Українська республіканська контора «Союзутиль», що започаткувало створення централізованого механізму заготівлі відходів та формалізацію торгівлі цим видом сировини. Це унеможливило існування на ринку приватних компаній і конкуренцію між основними акторами ринку, а також сприяло кращій організації заготівельної діяльності. Водночас було ліквідовано механізм мотивації населення до здавання утилю галантерейними товарами, який замінив ідеологічний компонент. Здавання і збирання утилю було перетворено на обов'язок радянських громадян, а до цієї діяльності було залучено додаткову безкоштовну робочу силу – широкі кола громадськості, піонерів, комсомольців, громадський і партійний актив. А з 1929 р. місячники ударного збирання різних видів утилю, включаючи ганчір'я, стало нормою життя радянських громадян.

Висновки. Викладені в статті факти дозволяють зробити кілька висновків. По-перше, вони вказують на важливість ганчір'я для розвитку радянської економіки й експорту в ранньому Радянському Союзі. По-друге, в цей період

почали формуватися суперечності між щораз більшими планами заготівлі ганчір'я і можливостями їх виконати. Головною дилемою, яку мали розв'язати заготівельники, була обмежена ємність українського ринку ганчір'я через нерозвиненість легкої промисловості і бідність населення. Навіть спроби заохотити його з допомогою галантерейного краму не могли дати бажаних результатів, адже дефіцит матеріальних речей, зокрема різних текстильних виробів, був об'єктивною реальністю. По-третє, тиск органів регулювання щодо виконання планів зумовив гостру конкуренцію серед головних заготівельників, яка іноді перешкождала роботі. Це створило підґрунтя для кардинального перегляду дійсної системи заготівель і переходу до централізованої моделі керівництва цією діяльністю і корінної зміни засобів мотивації населення до участі в утилізації відходів на користь держави. Таким чином, у 1920-х рр. в УСРР ганчір'я впливало на формування суспільних відносин між фізичними і юридичними особами, які працювали на ринку відходів, що унаочнено в розвитку конкуренції і поширення практики нечесного ведення бізнесу.

Список літератури:

1. Gille Z. From the Cult of Waste to the Trash Heap of History: The Politics of Waste in Socialist and Post-socialist Hungary. Bloomington : Indiana University Press. 264 p.
2. Раздел III. Период перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства (1921–1925 гг.). URL: <http://istmat.info/node/45419>
3. Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета. О признании ударными работ по заготовке животного сырья, кожи, пушнины, козовчины, щетины, волоса, шерсти, рогов и копыт. URL: <http://istmat.info/node/46630>.
4. Декрет Совета Народных Комиссаров. О заготовке щетины, волоса, рога и копыт. URL: <http://istmat.info/node/46556>.
5. Декрет Совета Народных Комиссаров. Об объединении заготовок сырья и продовольственных продуктов в Республике. URL: <http://istmat.info/node/41945>.
6. Электрификация и промышленность. URL: <http://istmat.info/node/24619>.
7. Курс коммунистической партии на социалистическую индустриализацию. URL: <http://istmat.info/node/6162>.
8. Золото на свалке. Ленинград : Издательское бюро управления легкой промышленности. 1932. 42 с.
9. Лазарев В. Неиспользованные сокровища. Москва : Госмашметиздат, 1932. 135 с.
10. Фрейдзон М. Ценное сырье из отходов. Ленинград : «Красная деревня», 1930. 6 с.
11. ДАКО. Ф. 2993. Оп. 1. Спр. 43.
12. Беккерман С.И. Ширпотреб из утиля. Москва, Ленинград : Всесоюзное объединенное кооперативное издательство, 1941. 50 с.
13. Промышленность и электрификация. Народное хозяйство СССР. Статистический справочник 1932. Москва, Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1932. 670 с.
14. ЦДАГОУ. Ф. 423. Оп. 5. Справа 502.
15. ЦДАГОУ. Ф.71. Оп. 1. Спр. 159, арк.71.
16. Фрейдзон М. Ценное сырье из отходов. Ленинград : «Красная деревня», 1930. 16 с.
17. ЦДАГОУ. Ф. 423. Оп. 5. Спр. 340. Арк. 253.
18. Статистическая таблица ЦСУ СССР «Приобретение обуви и тканей в семьях крестьян в 1923/24, 1928/29, 1936, 1940, 1950, 1952 гг. и первом полугодии 1953 г. (по данным обследования бюджетов)» / «Советская жизнь. 1945–1953 гг.». Москва : РОССПЭН, 2003. 720 с.

19. Постановление Высшего Совета Народного Хозяйства. О твердых ценах на мануфактуру, лен и кожу. URL: <http://istmat.info/node/31037>
20. ДАКО. Ф. 2993. Оп. 1. Спр. 48.
21. ЦДАГОУ. Ф. 423. Оп. 4. Спр. 318.
22. ДАКО. Ф. 2993. Оп. 1. Спр. 54.
23. ДАКО. Ф. 2993. Оп. 1. Спр. 102.
24. ЦДАГОУ. Ф. 4137. Оп. 1. Спр. 55.
25. ДАКО. Ф. 2993. Оп. 1. Спр. 84.
26. ЦДАГОУ. Ф. 4889. Оп. 1. Спр. 65.
27. ЦДАГОУ. Ф. 4889. Оп. 1. Спр. 74.
28. ЦДАГОУ. Ф. 423. Оп. 5. Спр. 317.

Perga T.Yu. THE BATTLE FOR RAGS IN THE EARLY SOVIET UNION: PARTNERS AND COMPETITORS. CASE STUDY OF UKRAINIAN SRR

The article examines the activities of the main actors in the procurement of rags in the Ukrainian SSR in the 1920s: state-owned companies – Gostorg, Rusavstorg, Ukrpapirtrest and private – joint-stock company “Ukrutylsibir”. It was found that the collection of rags was stimulated both by the domestic needs (primarily the development of the paper industry); and external (export). The main obstacles faced by these main actors were identified. They are: a large gap between the purchase price of rags from the public and the cost of textiles in public and private institutions, poverty and shortages of consumer goods, resulting in widespread repair practices and waste collection rates. The peculiarities of the Ukrainian rag market have been revealed, in particular, the low quality of rags and the limited number of the most popular type – canvas. The example of rags demonstrates the influence of waste on the formation of social relations in Soviet society. It was concluded that on the one hand, these companies were partners, as they all worked according to orders of the regulatory bodies, as well as on demands of Ukrpapirtrest and Gostorg. On the other hand, with ever-increasing plans to collect rags with a shortage and limited capacity in the Ukrainian market, the main procurers became competitors, which led to the emergence of dishonest methods of doing business. There was a widespread practice of non-compliance with conventional prices, enticing competitors’ procurement staff, restricting access to incentives for population (haberdashery), and horse feed for rag collectors. Dispute resolution mechanisms were analyzed, the main one being zoning. The author concluded that this situation created the basis for a radical overhaul of the existing procurement system; and the transition in the early 1930s to a centralized model of waste collection management; and change the means of motivating the population.

Key words: waste, rags, Gostorg, Rusavstorg, Ukrpapirtrest/Ukrbumtrest, Ukrutylsibir, Ukrainian SSR, USSR.